

ЗА НЯКОИ НЕТОЧНОСТИ И ГРЕШКИ В ПРЕВОДА НА ФРАЗЕОЛОГИЗМИ (С ОГЛЕД НА СЛАВЯНСКО-БЪЛГАРСКИЯ ПРЕВОД)

Радост Железарова

Title: About some Inaccuracies and Mistakes in the Translation of Phrasemes (in View of Slavic-Bulgarian Translation)

Abstract: In the process of translation a leading role is the linguistic competence and the translator's personality, therefore one of the key factors for the translation of phrasemes is as much the phraseological competence in view of the foreign language as the wide knowledge of the native language. If in the translation of separate lexical units the translator chooses among the most exact dictionary meaning of the word, then in the process of translation of phrasemes the task gets more difficult. In the introduced comparative analysis some phrasemes from Czech fictional literature and their translations in Bulgarian are being represented in order to observe how different translators solve this kind of untranslatable phrases and how successfully they substitute a foreign phraseme with a native one, even with a different semantic from the original.

Key words: Slavic-Bulgarian translation; comparative analyses; translation of phrasemes; mistakes in translation

1. По традиция фразеологичните единици се свързват със стилистичните елементи в художествените текстове, те дават пряка оценка на действителността, характеризират и изразяват определени чувства и отношения на героите към тази действителност. Тяхната метафоричност, тяхната ярка емоционалност и оценъчност ги правят едно от най-пълноценните средства за предаване на експресивност и индивидуална стилистика. Фразеологизмите са специфични езикови единици, в които е събран вековният културноисторически опит на всеки народ. Голяма част от тях нямат еквивалент на други езици или ако имат, то съществуващият еквивалент е частичен и не-

пълнен. Освен това в днешно време все повече автори избират дадена фразеологична единица, но трансформират част от нея и увеличават експресивния ефект с новосъздаден фразеологизъм. Това естествено обогатява художествения текст, но не облекчава работата на преводача.

В процеса на превода водеща роля има езиковата компетентност и личността на преводача, следователно за превода на фразеологизми един от ключовите фактори е фразеологичната компетентност и то както по отношение на чуждия език, така и добрите познания в майчиния. Ако при превода на отделни лексикални единици преводачът избира между най-точното речниково значение на думата, то при превода на фразеологизми задачата се усложнява, затова фразеологизмът може да бъде преведен и описателно, нефразеологично.

В представения съпоставителен анализ са разгледани някои фразеологизми в чешки художествени текстове и техните преводи на български, с цел да се наблюдава как различни преводачи решават този вид непреводимост и доколко успешно заместват един чужд фразеологизъм с домашен, макар и с различна семантика от тази на оригиналния.

Както е известно, между славянските езици са запазени множество общи фразеологизми, които могат да бъдат наречени еквивалентни и също така могат да се открият в съответните фразеологични речници. Общата културноисторическа съдба на славяните предполага общи черти във фразеологията по отношение и на номинацията, и на конотацията, но все пак са регистрирани и различия, за които ще стане дума по-нататък.

2. Прави впечатление, че интерференцията оказва влияние в обръщането на словоредата дори и на някои фразеологизми, идиоми и др. в превода. Повечето са преведени със съответния български фразеологизъм, еквивалентен на този в оригинала, но неточния словоред разколебава усещането за устойчивост на словосъчетанието, а това е едно характерните качества на фразеологизмите, тяхната постоянност по отношение на словоредата, невъзможността да се вмъкват други лексикални единици, дори и служебни думи, да не се променя числото и т. н. **Словоредните трансформации във фразеологизмите** (едни от най-постоянните и устойчиви в своята форма езикови фрази) илюстрират колко силна може да бъде междуезиковата интерференция в превода между славянските езици и заслужава отделно и по-специално внимание. Тук ще покажем някои от примерите, които доказват последното твърдение, като стимул за едно по-сериозно изследване върху интерференцията в превода на устойчиви словосъчетания.

На скулестото му лице ясно било изписано, че тук, в чужбина, той се чувства не в свои води (вм. не се чувства в свои води) (АВ 2008, 249)

*По дяволите да **върви!*** (вм. *Да върви по дяволите!*) (АВ 2008, 112)

Очи да не сваляш от него (вм. *да не сваляш очи от него*), *на четири да ги отваряш!* (вм. *да ги отваряш на четири!*) (АВ 2008, 61)

3. Друг вид **граматични трансформации**, които се наблюдават в превода на фразеологизми са **морфологичните**. Сред тях честа проява на неточно преведен фразеологизъм са неправилно избраните **предлози** в българския, пак под влияние на интерференция от чуждия език:

*Искам да заснема филм за това: **от какво му пука*** (вм. *за какво му пука*) *на вашето поколение* (ЯБ 2015, 61)

*Но момченцето ви е **за чудо и приказ*** (много добро предаване на експресивността) – *по мефак* (вм. *с мефак правено*) (ИП 1979, 204)

Във втория пример впечатлението от чудесно намерения еквивалент с ясна експресивност – *за чудо и приказ* – леко отслабва със следващия израз – *по мефак*, сякаш нещо е по мярка, вм. *с мефак*.

*Времето е спряло, **по цели години*** (вм. *години наред*) *радиоприемниците са настроени на една и съща станция.* (ЯБ 2015, 6)

Под влияние на интерференция се среща и обратното: в българския фразеологизъм *смъквам по три кожи* в превода да е изпуснат предлогът **по**:

*Но такъв артист **ще ни смъкне три кожи*** (вм. *по три кожи*) (ИП 1979, 152)

*Посетителите на „Тайнствената стая“ **идват на себе си** едва **над** кренивишите със зеле* ... (ИП 1979, 219)

Докато фразеологизмът *идвам на себе си* (в смисъл „свързвам се“) е сложен на място, намерен е равностоеен еквивалент, следващият израз, с който продължава изречението и който не е фразеологичен, е загубил българското си звучене, заради употреба на неточен предлог.

Още един вид **морфологична трансформация**, която води до неточен превод и недобре звучащ български език са неправилно поставените или отсъстващи **членни форми** в иначе еквивалентно (правилно) преведените фразеологични съчетания:

*Таткото дълго сумтя, като свиваше рамене и гневно си **мърмореше нещо под нос*** (вм. *мърморя нещо под носа си*, рус. *под нос*) (ИП 1979, 137)

*Такива упражнения са много полезни, но хората, които ги свъчияват, не могат да бъдат обичани, **сърцето не ти дава*** (вм. *сърце не ти дава*, рус. *сердце не дает*) (ИП 1979, 209)

4. Сравненията са сред обичаните начини за обогатяване на лексиката във всеки език. Много от тях имат своите еквиваленти в другите езици, но съществуват много устойчиви сравнения, които нямат пълни еквиваленти. Частичните еквиваленти на сравненията не бива да се пренебрегват и преводачите трябва умеят да ги разпознават, да ги намират в своя роден език или в чуждия. Използването на необичайно сравнение може да е „патент“ на автора, но може и да е езикова реалия, която не е редно да се превежда буквално, тъй като няма да е ясна за читателите на превода.

*Нас, мисля, няма кой да ни унищожи – казвам. – ... тогава **ще ни оглозгат, както мравките мърша** някаква. (ЕХ 2016, 56) (вм. хиени или лешояди ще ни оглозгат кокалите)*

*Като поглеждаше ту неспокойния Присягин, ту **кръгло** като глобус шкембе на Девочкин, секретарят предупреди... (ИП 1979, 27)*

*На **кръглия като чиния** (вм. като тегсия, като тава) площад в покрайнините на града двойката очеркисти направи справка при милиционера накъде да **връвят**. (ИП 1979, 27)*

Неточности в превода на фразеологизми се наблюдават и по отношение на **контекста**. Сред ексцерпираните фразеологични фрази се срещат правилно подбрани изрази в българския, но използвани в неправилен контекст. Това също създава известен дискомфорт за читателя, който очаква друго развитие на сюжета или ситуацията при употребата на дадения израз:

*Такива работи написах – отговори Кошкин, – че **пръстите си да облизеш**. (ИП 1979, 25) (вм. ситуация, която предполага: Толкова е вкусно, че пръстите си да облизеш.)*

*Имах чувството, че за първи път в живота си с **гръм и трясък май** ще **припадна**. (ЕХ 2016, 71) (вм. например: С гръм и трясък се появи, но не и припадна)*

*От утре преминавам **на нови релси** (вм. сменям ритъма, стягам се, преминавам на нов ритъм). **Стига съм изоставал от темповете**. (ИП 1979, 39)*

5. Често в тези примери **неточно** (неправилно) е употребена **само една от съставните думи** във фразеологизма.

*На прах **ще те стрия!** (АВ 2008, 222)*

Освен, че това е фразеологизъм, който отговаря на българския еквивалент *Ще те направя на кайма / На кайма ще те направя!*, немаркираният словоред на български предполага *Ще те стрия на прах!*

*Ще **свършиш без цент** в джоба (вм. без пукната пара в джоба) (МХ 2012, 212)*

*Не схваща онова, което ти е скъпо. А сам **цени** някоя **шуротия**, която и **добра дума не струва** (вм. пукната пара не струва / не чини) (АВ 2008, 151)*

Интересното тук е, че и в двата примера двама различни преводачи, от различни езици не са се сетили за възможностите, които дава българският език със словосъчетанието *пукната пафа* в два различни контекста.

Още една илюстрация за интерференция на чуждия (изходния) език спрямо българския върху обективната преценка на преводача предлага изречението с изходен език руски:

Към арията прибавят художествено четене на актьор с име и бащино (рус. имя и отчество), песни на народностите (вм. на народите), изпълнени също от име и бащино (?), оперетен дует (инициали), а за тунер (вм. а за капак, а за финал, а накрая на всичкото отгоре) – квартет на името на еди-кой си. (ИП 1979, 110)

Както и следващият пример с изходен език чешки:

*Какво си мислиш бе, татко, че аз **сефа пафи** ли (вм. че пафите растат по дърветата, че имам печатница за пафи, че печатам пафи, че съм червива с пафи? или че (не) ми пука за пафите, че много ме интересуват/хич не ме интересуват пафите?) – пита зад стената една **поничка** (вм. лелка, кифла) баща си. (ЯБ 2015, 83)*

Глаголът *сефа* на български не е толкова десемантизиран в разговорната реч, колкото *srát* в чешкия и звучи много грубо и неподходящо в дадения контекст. Освен това в чешкия има много повече устойчиви словосъчетания с този глагол. Кратка справка в *Чешко-български речник* (2002) ни дава няколко значения и примери на устойчиви словосъчетания: **srát na co, na koho** – 2. *плюя (на нещо, на някого); нехая (за нещо, за някого); не ми пука (за нещо, за някого, от нещо, от някого); не ми дреме, не ми е зор; тикая, плюя (на някого, на нещо); srát na kariéru – *плюя на кариерата; 3. дразня, ядосвам, изкарвам от търпение (някого); вбесявам (някого), вдигам кръвното, късам нервите (на някого); neser mě!* *не ме дразни! не ме ядосвай! не ме изкарвай от нерви! to mě sere* – *това ме изкарва от търпение, ужасно ме дразни, ужасно ме ядосва* и т. н.*

Все по-често, не само в преводите, се среща употребата на *дам си труда*, вм. *направя си труда*. Това е много ярък пример за интерференция, което показва и следващите примери:

Заместникът дори не си даде труда (вм. не си направи труда) да извини хетмана за отсъствието му (МХ, 2012, 112)

Чичото не си даде труд (вм. не си направи труда) да попита (МХ 2013, 32)

Не би искала да ѝ се пусне дума (вм. да тръгнат приказки, да ѝ излезе име), че в обществено ходи по стайте на чужденците (МХ 2013, 8)

6. Освен посочените граматични или лексикални причини за неточно или погрешно преведени фразеологични единици, в някои преводи се срещат и такива, които има **неясно значение на български**, което показва, че те са преведени буквално, с тези сравнения, с които се използват в изходния език. Очевидно е, че в българския те нямат еквивалентни съответствия и преводачите са пристъпили към буквален превод, вместо към описателен. В резултат на това българският читател получава неясни изрази, които трудно може да свърже с познатата действителност или поведение.

... *от горе до долу младият, чак до ушите младият Томаш е още по-усърден, храни се с думи и смуче вино, и кима с глава ...* (МШ 2015, 49)

Скърцах със зъби, като че съм в ада, лактите си хапех. (ИП 1979, 179)

Ядеш ли – до пот да е, работиш ли – да ти е студено. (АВ 2008, 127)

... *при третия опит запали цигара, държеше я пред себе си като прасе кост в устата си и издухваше дима към масите хладен августовски въздух, напирани от долината.* (ЕХ 2016, 34)

7. Редом с фразеологизмите винаги вървят и **устойчивите словосъчетания**, които също често залагат капани на преводачите. Следващите четири примера са илюстрация колко (не)популярно е „студеното къдрене“ сред преводачите. Четирима преводачи от три славянски езика (чешки, словашки и руски) превеждат въпросното „студено третиране на косата“ по четири различни начина. Читателите могат да се досетят за конкретната прическа само благодарение на интерференцията, зад която се крие названието на съответния език от оригинала:

Младежите с ондулирани (чеш. *trvalá ondulace*), *оцветени* (вм. боядисани) *коси и обръснати глави само опъваха въженца...* (МХ 2013, 111)

Прически от дълготрайно *накъдрени коси* (слов. *ich hlavu zdobila trvalá ondulácia*) (МХ 2012, 112)

След него изтичаха три девойчета – едното куриерка, а другите две по-засуканки, с коси, къдрени на „студено“ (ИП 1979, 121)

*Изцяло безличният и обикновен град заинтригува с нещо Петер. Той реши да поостане в него. Стоеше на рецепцията на малък евтин хотел: лилави нокти, златен пръстен, **трайно къдрава**.* (МШ 2015, 88)

8. Качеството на превода зависи от таланта на преводача, от неговото умение да почувства хармонията в съотношението между детайлите и цялото, в единството на съдържанието и формата; качеството на превода зависи и от способността на преводача да изрази непосредствено, свободно и с душа всичко почувствано от него, да използва богатството на родната реч

пълноценно и творчески. Както и авторът на творбата, преводачът също е художник, творец.

Въпросът за превода на словосъчетанията опира най-вече до разкриване смисъла на синонимното отношение в езика и до възможностите за експресивно изразяване чрез синонимна двойка (Кършева 1986). Във всеки език има свободни и устойчиви словосъчетания. При устойчивите словосъчетания проличават колебанията за превод с една, две или повече лексеми. Колебанията и съмненията обаче спомагат за вникване в същността на синонимното отношение, от стилистична гледна точка създават не само по-богата образност, но и затруднения за преводача. Всичко това налага да се обърне по-задълбочено внимание на изразяването чрез два синонима и възможностите, които произтичат от това. Към тези двойки можем да отнесем словосъчетания от типа: *репетиция на артисти, тренировка на спортисти, подготовка на специалисти* или: *антракт – в театъра, междучасие – в училище, почивка – на работа*.

Независимо от разликите в изходните позиции, едно от основните изисквания на съвременната лингвистика към адекватния превод е получаването на идентична информация при възприемане на съобщението на езика на оригинала и езика на превода. Цел на оптималното преводаческо решение е постигането не само на смислова, а и на „комуникативна еквивалентност“ (Комиссаров 1980, 2002) между текста на оригинала и текста на превода. Чести са грешките заради семантично изравняване в двата езика – езика на оригинала и езика на превода.

Факторът „разлики в лексикалната съчетаемост“ (Московска 1986) предизвиква известни трудности при двупосочен превод, особено при пониско равнище на владеене на езика и няма гаранция, че контекстът във всички случаи ще помогне на преводача да намери подходящия еквивалент. Срв. например двойките двусъставни номинационни единици с прилагателното *stálý* в чешкия и техните съответствия на български:

stálý plat – *месрда* заплата,
stálá měna – *стабилна* валута,
stálá barva – *трайна/устойчива* боя,
stálý problém – *постоянен* проблем,
stálý návštěvník – *редовен* посетител,
veličina stálá – *константа*.

В този случай формалната прилика представлява отрицателен фактор и затруднява преводача при превод, тогава е необходимо особено внимание към семантично немотивираните съчетания във всеки двуезичен речник.

Съпоставителният анализ на семантичните и функционалните характеристики на отделните думи, но и на словосъчетанията и фразеологизмите от всяка двойка славянски езици успоредно с анализа на грешките от преводите показва широкия диапазон на т. нар. „лъжливи или псевдо приятели на преводача“. Механизмът за установяване на еднозначни съответствия е една от основните причини за отклоненията от езиковата норма. Има случаи, когато и при близкородствени езици се пренасят някои структурни и семантични модели от езика на оригинала в езика на превода, особено при наличието на фактора „формално сходство“ на разноезичните единици. Високата степен на семантична и комуникативна еквивалентност се постига не в рамките на същото равнище, а в рамките на единици от по-високо равнище в йерархията „дума – словосъчетание – изречение – текст“, което е основно изискване за постигане на адекватен превод не само при формално сходна лексика, а към адекватния превод въобще.

9. Дискусионен е въпросът за съотношението между лексикалното значение на думата и нейната съчетаемост, т. е. за това, коя от тези две категории има определяща роля – несъвпадането на значението води до различие в съчетаемостта, или обратното, различието в съчетаемостта свидетелства за нетъждественост на значенията (Сукаленко 1976). По всяка вероятност тук се очертават два полюса с множество междинни случаи. От една страна, съчетаемостта на думите е обусловена от обективната реалност и така се определя като нелингвистично явление (напр. *na stole stojí, na gauči sedí nebo leží, na stěně visí*, докато на български в повечето случаи казваме *стоя*), а от друга страна, тя зависи главно от нормата на езика, тъй като тази съчетаемост не може да се обясни с никакви различия в значенията на думите (срв. *съставям сборник, извършвам операция, допускам грешка* или също така: *dělat potíže, jednat správně, konat/provádět konferenci*).

Казаното дотук няма претенциите да представи изчерпателен анализ на фразеологизмите в чешки художествени текстове и техните преводни еквиваленти на български, а само да набележи приликите и разликите между тях. Въпреки общия произход на славяните, вековното разделяне на южни, източни и западни и географската отдалеченост, естествено е да се предполага наличието на различия във възприемането на света и съответно оценката на едни или други явления или черти на характера. Все пак прави впечатление относително голямото съответствие в метафоричната образност на фразеологизмите и в оценките на определени човешки качества, които те носят. Това може да бъде обяснено с многото общи черти в развитието на всички европейски народи и със споделянето до голяма степен на едни и същи християнски ценности. В бъдеще подобни съпоставителни изследвания биха могли да разгледат и по отношение на формата,

граматичните характеристики на фразеологизмите, степента на тяхната устойчивост или пътищата на тяхното възникване, тъй като при много от тях връзката с конкретната ситуация, която би могла да ги породя, вече не е толкова ясна и еднозначна.

10. В заключение трябва отново да се подчертае, че лексикалната съчетаемост, както и семантичната, са изключително сложни и е необходимо отразението ѝ в двуезичните речници да е детайлно и издържано в единен принцип. На пръв поглед изглежда, че съпоставянето на едносъставните и многосъставните номинационни единици може да заблуди само начинаещи или недостатъчно добре владеещи чуждия език. В действителност се получава обратното – повечето изследвани единици могат да подвежат и добре владеещите и практически свободно ползващите езика. При небрежна употреба се наблюдават случаи на нарушена лексикална съчетаемост или неточно стилистично съгласуване не само в процеса на използване на чуждата реч, но и при превод на роден език. При превод от чешки или друг славянски език особено важно е да не се превежда буквално дадено словосъчетание или още по-малко фразеологизъм, за да не се получи двусмислие и дори изменение на значението. Преводачът трябва да познава добре и историческия развой на двата езика, и съвременните тенденции на тяхното развитие.

Източници за емпиричния материал:¹⁶⁴

AB 2008: Андрей ВОЛОС. *Азбучник. Книга на съответствията* (прев. от руски Д. Киров). София: Рива 2008.

EX 2016: Емил ХАКЪЛ. *За родителите и децата* (прев. от чешки В. Самоковлиев, ред. Кр. Проданов). София: ИК „Персей“ 2016.

ИП 1979: Иля ИЛФ и Евгений ПЕТРОВ. *Разкази и фейлетони* (прев. от руски Л. Минкова и М. Башева). [Панорама, 115.] София: Народна култура 1979.

MX 2012: Михал ХВОРЕЦКИ. *Компанийт* (прев. от словашки А. Милчев). София: ИК „Нов Златоград“ 2012. [Michal Hvorecký. *Eskorta*. Bratislava: Marenčin PT 2007.]

MX 2013: Маркета ХЕЙКАЛОВА. *Доказателства за нейния живот* (прев. от чешки М. Кюркчиева). София: Изд. „Ерго“ 2013. [Markéta Hejkalová. *Důkazy jejího života*. Havlíčkův Brod: Nakl. Hejkal 2010.]

МШ 2015: Марек ШИНДЕЛКА. *Останете с нас. Разкази* (прев. от чешки Кр. Проданов, ред. Деница Проданова). София: Изида 2015.

164 Ediční poznámka: kvůli snadnější orientaci je seznam autorkou excerpované literatury připojen za příslušnou kapitolu, nikoliv až na konci publikace v soupisu literatury.

ЯБ 2015: Яна БЕНЬОВА. *Кафене „Хиена“ (План за изпращанията)* (прев. от словашки А. Милчев). София: Гея-Либрис 2015.

Радост ЖЕЛЕЗАРОВА // RADOST ZHELEZAROVA

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ // Sofia University „St. Kliment Ohridski“

София, България // Sofia, Bulgaria